

РАДОЈЕ СИМИЋ (Београд)

СРПСКА КЊИЖЕВНО-ЈЕЗИЧКА НОРМА (I. ВУКОВО ДОБА)

1. ПРИСТУП ТЕМИ

Може се говорити о више фаза у развоју српске књижевно-језичке норме: о почетној вуковској, о више прелазних, и завршној – оној која се оцртава пред нама данас. У овом ћемо прилогу овлаш оцртати неке особености првог, Вуковог периода.

2. ВУКОВА НОРМА – ПОСТАВЉАЊЕ И УОБЛИЧЕЊЕ

2.1. „ПИСМЕНИЦА СРПСКОГА ЈЕЗИКА”

После своје прве збирке народних песама, о чијем пријему у европској јавности пред овим реномираним скупом нема потребе говорити – Вук Стефановић Караџић се 1814. одлучио да опише језик којим су оне спеване: то је учинио у *Писменици српскога језика њо говору њросѡго народа најисаној*. „Ја сам,” – извињава се он читаоцу – „јошт прие почетка овог дјела, познавао како теготу, тако и недостатак сила моји к писанју њедне Писменице (коју ња никад, а особито на матерњем њезику, ни њесам учио као што би требало)” (Сабрана дела Вука Караџића, XII, Београд, 1968, 29). Зато се ограничио на „само нека правила о скланѡанју имена и мѡестоименија, и о спрезанју глагола” (30).

1. Али Вук није оставио сасвим по страни ни ортографију, већ изјављује да не мисли „друге Азбуке употребити него Меркаилову, ѡербо за Сербски ѡезик лагша и чистија неможе бити од ове” (35). Даље вели да „к овим писменима, која ѡе Г. Меркаило избрао, требају Сербскомѡ ѡезику ѡошт 3 писмена: дѡе, ељ, енѡ, а четврто имамо ѡ, које ништа друго

није него у једно састављено т и њ <...> Сад ја мислим: кад се њ са т саставити могло, оно се може (барем у печатању) и са д, л, н, саставити, ево ја велим овако д, њ, њ. ето готов посао” (37–38). Реформисану азбуку налазимо на листи слова у *Писменици*. Њима је касније додао само још *ц* и измењено *ђ* према нацрту Л. Мушицког: дакле, са изузетком два детаља, његова реформа писма била је готова већ у првом граматичком спису, али се Вук тада није усудио да је примени.

1) Такође по Мркаљевом узору, који је у *Салу дебелого ера* напоменуо: „ф е за странне рѣчи” (Сабрана дела Вука Караџића, XII, 295), Вук и сам напомиње: „Писме ф само је за тудје риечи, а Сербске ни једне риечи нејма гди би оно требало; и зато га прости Сербљи у говору, свуд готово, промијењују на в” (39).

2) „За х Селњани Сербљи не знаду;” – пише даље Мркаљ у *Салу* – „но мало Уљудниј почти свагда га изговарају, и ја га за то употребљавам” (295). Вук објашњава: „Писме х Сербљи верло тежко изговарају; него, или га са свим изоставе н. п. Христос, хоћу, орах, они говоре: Ристос, оћу, ора <...> Зато ово писме х кад стоји у почетку пред самогласним писменом, или у среди међу два самогласна, онда се може у Сербскоме језику изоставити н. п. хоћу, маховина, духовник, може се писати оћу, маовина, дуовник. Или,” – домишља се Вук даље – „могло би се учинити, да се пише свуда, гди се год у Славенском језику находи, али да се неизговара тврђе него Њемецко *h* без *c*; и на тај начин могло би нам (*x*) на много мјеста од велике потребе и од помоћи бити” (39). Дакле, радикалнији је од Мркаља у питању домаћих речи, те тако и *x* резервише за страну лексику. Ми се данас морамо замислити над оваквом одлуком, и над типом језичке норме која је на тај начин установљена. Та норма, наиме, има два скупа слова – један за домаће, а други за стране речи: у извесном смислу она је отворена према страниј лексички, и то у толикој мери да допушта неке разлике и њеном графичком третману у односу на домаћу. Вук чак – у бележењу *x* – помишља на генерално прилагођавање српске графичке „славенској”. А онда би се и изговор на неки начин с тим морао ускладити.

2. Његов граматички опис, иако се у неким детаљима поводи за Мразовићем и Смотрицким, у суштини је нов и врло економичан, где-где врло прецизан, у сваком случају поучан за наше доба.

1) Код Вука се у именица не разликују три, него заправо четири рода: а) „мужески” (гроб, лав, праг, град, нож, Кнез, рој, лој, учитељ, пань), б) „женски” (вода, ватра, кућа, земља, светиња), в) „средњи” (сунце, теле, полје, писање; злато, лето, дрво), и г) „обшти” („Имена која могу означавати и мужески, и женски и средњи род н. п. пијаница, лажа и пр.”) (44–45).

2) Уместо словенских седам падежа Вук успоставља шесточлани систем: „именителни”, „родителни”, „дателни”, „винителни”, „звателни” и

„творителни” (46). Данас смо се навикли на седмочлани систем, који је Вук увео у *Рјечнику* 1818, после Копитареве критике¹; али дуг словенској прошлости који је тиме плаћен није убедљиво мотивисан стањем у облицима којима се данас служимо, јер се огледа једино у акценатским алтернацијама камену–камѣну, гѣвору–говѣру, мѣсу–мѣсу, смѣслу–смѣслу, двѣру–двѣру, рѣци–рѣци или сл. – које одумиру пред нашим очима.

3) Именичке речи разврстао је Вук у четири „скланњања”: 1) „сва имена мужескога рода, која се год на согласно писме окончавају” (*Айосѣол*), 2) „сва имена женскога и мужескога рода, која се окончавају на а” (вода), 3) „сва имена женскога рода, која се окончавају на согласно писме” (сласт) и 4) „сва имена, која се окончавају на е и на о, средњега рода” (47–53). Тип *ждребе–ждребеѣша*, *време–времена* и сл. помиње се само као „изузимање” у оквиру последње врсте, па кад се ова споји са првом, тада се уз малу исправку добија економична класификација какву и данас можемо пожелети.

4) Вукова квалификација временских значења врло је јасна: „Времена су у право просто сматрајући само 3: садашње, прошавше, и будуште, или долазеће”. Том значењском систему он супротставља систем облички, у којем за прошлост постоји „време просто прошавше, које је самоставно из глагола свога произведено; а има [и] време прошавше, које је из глагола главног, и глагола помагателног сложеним начином произведено. Оба ова прошавша времена (просто и сложено) јесу опет двострука” (69) – додаје Вук и на тај начин кратко и прецизно извештава о четири типа претериталних облика, двоструко их унакрст систематизујући, што ником касније није успело да учини.

4) Глаголи су код Вука сврстани у три класе: 1) глаголи који се у 1. л. презента „окончавају на ам” (карам); 2) глаголи што се у 1. л. през. „окончавају на ем” (орем), и 3) глаголи „који се у првоме окончену окончавају на им”(80–97). Са компаративно-историјског гледишта ово је, наравно, погрешна класификација, јер нпр. не узима у посебно разматрање атематске глаголе типа *дам*, *знам*, *имам* и др. Али са оног гледишта које је дидактички оправдано – а то је савремено стање – ова подела је много оправданија од оне која је историјски мотивисана. Мале напомене о 3. л. множ. типа *знају/ знаду*, *дају/ даду* и сл. – довољне су да се скрене пажња на посебну позицију тих речи у нашем обличком систему, јер посебност те позиције није од оне врсте која би захтевала друкчији третман наведене skupине глагола у односу на општи фонд.

¹ „Падежа Србин нема више од шест – признаје Копитар, – у множини чак има само пет или управо само четири пошто вокатив гласи као номинатив, док други језици још имају седам, као што је старословенски. Локатив гласи увек као датив <...> Али из практичних разлога и за оне који се баве упоредним проучавањем језика било би боље да се код образаца за деklinацију узму свуда седам падежа; језичка логика би с једне стране била задовољена једном напоменом, а с друге би упоредни преглед био не мало олакшан”. – В. Сабрана дела Вука Караџића, XII, 309.

Када се овим појавама вратимо и промотримо их са чисто теоријских позиција, примећујемо да је тада Вук имао двојакe критерије за оцену квалитета књижевног језика. Први критериј истиче из народног језичког узуса, а други – из језичког наслеђа. Уколико се узимају као нормативни критерији, они ту норму чине двосмерно зависном од вањских фактора – од народног језика, на једној, и језичког наслеђа, на другој страни. Таква норма је егзогена и бицентрична.

2.2. У СУСРЕТ РЕФОРМИ

1. Бавећи се књижевном продукцијом, Вук је од самог почетка поставио начело да исправност језика треба мерити народним језичким мерилима: „Сербљи будући да јошт никакове Грамматике свога езика немаю, зато онѣ, кои пишу мораю пазити на говор простога Народа; и неотступајући от онога треба свой език да углађаваю и да поправляю” (*Новине Србске*. – Сабрана дела Вука Караџића, XII, 15).

2. Са временом, како је дубље улазио у проблематику, тако је Вук бивао несигурнији у могућност доследног одржања овог начела. Видели смо како га је поставио у *Писменици*. У рецензијама на романе М. Видаковића он га се чврсто држи: „Кой Списатель Србскій грѣши противъ говора свогъ народа, онај грѣши противъ правила свога езъка” (Сабрана дела Вука Караџића, XII, 126). Али у „объявленію” за *Срѣски рјечник* он заузима друкчији став. Намена речника јесте: „да по томъ совокупленію собственныхъ нашихъ рѣчѣй познамо цѣло полье нашегъ езъка: да видимо на чему смо; да смотре писателѣи и образователѣи езъка, како народъ производи рѣчи, како ихъ слаже, како ихъ умекшава и учинява за общенародне разговоре и сообщеніе мыслѣй; да вникнемо у разнообразіе рѣчѣй по различнымъ предѣлима народа Србскогъ; да изъ свега тога Фѣлологъ правила за себе изведе; да Иностранцы, како што желе, и сама наша проча Славенска браћа, нашъ прекраснѣй дѣалектъ (нарѣчѣ) познаду; наконѣцъ да видимо колико намъ оскудѣва за изображеніе, усовершеніе и обогащеніе езъка, кои намъ є єдино средство, коимъ лагше, извѣстнѣи и скорѣе къ нашему общемъ просвѣщенію и нравственномъ усовершенію доћи можемо” (Сабрана дела Вука Караџића, II, Београд, 1964: *Додаци*, 4). „За Славенске Рѣчи” – додаје Вук, – „кое благоображенна и учена часть народа веѣтъ и устменно и писменно употреблява, къ тому и за друге, кое намъ требаю за прѣятіе богатства и красоте чужегъ кнѣжества, нужданъ намъ є другѣй Рѣчникъ, као прибавленіе Србскоме, о коемъ бесѣдимо. Медѣу нѣима ће бити тѣсанъ, лакъ и прѣятанъ союзъ” (исто, 5).

„За изображеніе, усовершеніе и обогащеніе езъка” српског какав „благоображенна и учена часть народа веѣтъ и устменно и писменно употреблява”, није довољан народни језички фонд, – који у много чему „оскудѣва” што је неопходно „за изображеніе, усовершеніе и обогащеніе езъка” књижевности. Књижевни језик својим обимом и функцијама

превазилази народни језик; за његово употпуњење и функционално оспособљавање – „нужданъ нам’ є другій Рѣчникъ, као прибавленіе Сербскоме”, а који би садржавао „Славенске” и стране речи. *Структурна бијартиција* књижевног језика условљена је *бивалентним карактером грађе* – народне и „Славенске”.

2.3. СРПСКИ РЈЕЧНИК

У *Српском рјечнику* 1818. Вук се ослободио ранијих колебања и сумњи, и направио велики рез у језику и правопису. „Млого је реформе у едампут! – панично га је опомињао Л. Мушицки – А помыслите како су прошли сви реформатори! Тешко си вашим’ „штакама” (Вук Ст. Караџић, *Прејиска* II, 230. – Цит по: Љ. Стојановић. *Живој и рад Вука Ст. Караџића*, Београд, 1924, 140). „Нема сумње – пише П. Ивић, – од свих Вукових списа прво издање *Рјечника* је најзначајније. Чак се не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља” (Сабрана дела Вука Караџића, II, Београд, 1964, 19). „Ово је најзнатније доба у развићу Вукову” – утврђује с правом Љ. Стојановић – „то је била његова права школа из које је изашао као законодавац у питањима о српском језику и правопису” (Љ. Стојановић, *Живој и рад Вука Ст. Караџића*, 116).

1. У *Рјечнику* је народни језик – који је 1814. представљен као језик једне прилично херметичне и донекле архаизираних књижевне продукције на маргини европске културе – промовисан у функцији актуелног књижевног језика једног народа. Тај језик има своју граматичку и лексичку структуру, своју норму, свој стил – све то у првим обрисима, али врло добро сређено. И што је много важније: са тачно одређеним изворима и творачким начелима по којима ће се допуњавати његова структура и ширити функције на области које сам *Рјечник* није обухватио. „Ја могу слободно казати – формулише Вук свој начелни став у облику изјаве о основним питањима израде свог дела, – [1] за ове ријечи што су овђе скупљене, [а] да су све у народу познате, и [б] да се овако изговарају као што су овђе записане; а [2] у народу је остало још много ријечи које ја, или нијесам никад чуо, или ми нијесу могле пасти на ум”, па наводи неке од тих речи показујући како се речник практично допуњује новим подацима. А онда закључује: „Ако и нијесу у овој књизи скупљене све Српске ријечи, али је постављен темељ да се скупе (колико је модуже у живом језику). Сад сваки зна, ће ће коју ријеч тражити, и ако је не нађе, виђеће да је нема, и може је ће записати и оставити; и тако се сад сто пута лакше могу покупити остале ријечи, што су остале по народу, него што би се на ново почело и ове скупиле” (*Српски рјечник 1818.* – Сабрана дела Вука Караџића, II, стр. VIII).

Једини критериј по којем се бира грађа за књижевни језик јесте њена овера у народном језичком суду. Чак и страни елемент, кад је ушао у обичај код народа, не треба безусловно прогонити. „Данас нема на овоме

свијету – вели Вук – ниједнога језика (ни старога ни новог), у коме нема туђи ријечи (и у самим Словенским класическим књигама много заслуженога Раића има туђи ријечи (готово) колико и у Српском језику <...> Али зато опет ја туђе ријечи не браним, него и ја кажем, да се треба трудити и чистити језик од туђи ријечи <...> колико се може; али што се не може, не треба за оно мрзити на језик”. Онда следи методолошко нормативно упутство: „Ми друкчије не можемо почети наш језик чистити од туђи ријечи, док најприје не познамо све наше ријечи, које се по народу говоре; па и онда опет је боље узети туђу ријеч, која је позната у народу, него ли наопако нову градити, зашто то није за сваког ученог човека (а за простака јест: зашто су сви језици постали од простака, т.ј. од пастира и од тежака; и простак никакву ријеч не може друкчије начинити, него онако, као што су и остале начињене)” (исто, стр. XX).

2. По тадашњем Вуковом мишљењу, дакле, књижевни језик целим својим бићем везан је за тло из којег нице, на којем живи и којем служи. А као што језик мора бити у пуном складу са животним амбијентом у којем егзистира, исто тако и писмо мора бити у целини и детаљима усаглашено са језиком којем служи. „Српски језик [се]” – наглашава Вук уз убедљиву аргументацију – „Славенском ортографијом не може писати. А кад се Славенска ортографија у Српском језику мора покварити (као што се покварила како је Србљин умочио перо и почео Српски да пише), и Српска остати опет пуна крпежа и натеге; зато мислим да је најпаветније, да ми за Српски језик начинимо ортографију са свим као што треба (да нам могу завидити сви остали народи Европејски). Зато сам ја овђе начинио три нова слова, т.ј. ђ, љ, њ, и узео сам ј” (исто, стр. XI). Прецизније речено, Вук је у *Рјечнику* само прерадио слово *ђ*, а узео је, поред *ј* из латинице, још и *џ* из старијег словног инвентара српског. И, што је најзначајније: он је тим писмом и написао своје дело, па га тако први пут приказао у примени.

„У Српском језику има 28 прости гласова (т.ј. тако чисти, да се више не могу раздијелити), који се најпаветније могу записати ево овим словима: а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, ј, к, л, љ, м, н, њ, о, п, р, с, т, ћ, у, ц, ч, џ, ш” (исто, стр. XXIX). Тако се Вук изјашњава о графичком и фонолошком систему српскога књижевног језика. У фусноти се осврће на редуковани систем дистинкција и неразликовање *ђ* од *ђ* или сл.; или на његово проширење у неким говорима који познају „с пред ј као пољско *ś* а з као *ź* н.п. сјекира, сјутра; изјео” (исто). Како видимо, *ф* и *х* се не јављају ни на листи, нити у коментару. Њих Вук сврстава међу „славенска слова” (исто, стр. XXXIII–XXXIV). Али у тамошњим објашњењима (о „славенским словима”) он говори и о употреби *х*, *ф* у српском језику, па закључује: „Истина да у Српском језику нема ни једне ријечи, ће би се *х* изговарало, али га опет морамо узети за туђе ријечи (овђе треба разумјети и саме Славенске и Росијске ријечи, које ми сад узимамо, н.п. воздух, ја овђе нити би смијо уписати воздух,

ни воздуг, ни воздуј, ни воздук, зашто онда нити би била ријеч наша ни Росијска), као и ф” (исто, стр. XXXIV). Врло је јасан Вуков став: он просто узима два страна гласа, за њих резервише посебна слова, и употребљава их у позајмљеним речима, иако их не сматра саставним делом српскога језичког система. Систем је отворен не само за речи из страних језика, него и за гласове *x* и *φ* када се у тим речима јаве. Карактеристична је изјава Вукова да су то речи „које ми сад узимамо”, што наравно не упућује на друкчије понашање књижевног језика, а друкчије народног, већ управо на актуелне процесе у народном језику под утицајем тих позајмица. Вук чак и објашњава ове процесе, па испод странице каже (о *φ*): „Србљи, који живе по варошима (како у Сријему, у Бачк. и у Бан. тако и у Србији и у Босни), радо изговарају ф, тако, да га кашто и у нашим ријечма узму мјесто в (понајвише у онаковим ријечима, ђе је у Славенском језику *x* пред *v*), н.п. фала, фалити, уфатити, зафатити, дофатити и т. д.” (исто). А доста раније у свом тексту пише (о *x*): „Још може ко рећи, да нам треба и *h*; истина да у нашим ријечима ниђе не треба, већ ако за смијање (ha! ha! ha!) и за ah! oh! uh!, али због туђи имена и презимена не би сувише било да га имамо (н.п. Haller, Hagedorn, Hamburg, Нааг; Руси пишу Галлеръ, Гагедорнъ, Гамбургъ, Гага, а ми за сад можемо, и морамо писати Аллер, Агедорн, Амбург и т.д.)” (исто, стр. XI). Извесна противречност између две интерпретације може бити да је условљена различитим ставом Вуковим према немачким и словенским позајмицама, или ипак према властитим именима и другим речима. То најављује даљи продор великог реформатора у дубину проблема, али се он није остварио на нивоу нормативних интерпретација.

3. „Колики је напредак Вук учинио у граматичком знању српског језика” – подвлачи Љ. Стојановић – „најбоље се види кад се упореди ова друга *Граматишка*, коју је додао уз предговор Рјечнику, с *Писменицом*”. Напредак заправо иде правцима који се са данашњег општег гледишта не би високо вредновали, нити би се очекивали. Али су ипак важни за даљу расправу о граматичкој структури и норми нашег језика.

1) Вук додуше, на Копитарев приговор, одустаје од схватања о шест падежа; али се тежња ка упрошћавању теорије и њеном прилагођавању облицима – јасно запажа. (а) Ово последње можемо проверити код придева – где се задржава Мразовићева подела на „усечене” и „неусечене” облике вида, али се она пропраћа следећом примедбом: „Може бити, да би било паметније рећи, да је ово друго прилагателно нарасло од првога, него да је прво усјечено; зашто прво стоји у првome свом облику (као н.п. муж у именителном падежу) и показује каквоћу неизвјесне ствари (на питање какав?), н.п. зец је плашив <...> А ово је друго начињено (с додатком и) од првога, и каквоћом опредјељује ствар (на питање који? као Њемачки член *der, die, das*), н.п. црвени појас изјели миши <...> ” (исто, стр. XLII). Облички систем неодређеног вида изгледа друкчије него код осталих граматичара јер Вук је „добро уочио да

неодређени придеви м. и ср. рода могу у промени узимати наставке одређених, задржавајући свој акценат” (Стојановић, *Живои и рад...*, 144): ген. ј. *жуџа, жуџога, жуџог*; дат. ј. *жуџу, жуџоџме, жуџоџм* итд. (исто, стр. XLIII). (б) Прва се тежња примећује у обради глагола, код којих не само да се одустаје од неких категорија из *Писменице* (наклоненје сослагателно, страдателни залог), које су „сами (граматици) превели из Грчкога и из Латинскога језика: зашто су мислили, да сваки језик оно мора имати, што има Грчки и Латински”, – него облички систем покушава да сведе у оквиру употребе наставака: „<...> спрезање глагола и склањање имена зове се само оно, кад се једна ријеч премјењује сама у себи, н.п. љубим, љубиш, љуби, љубимо, љубите, љубе, љубља, љубити и т.д. као код имена Бог, Бога, Богу” итд. (исто, стр. LIV). Кад се овако размотре – „глаголи наши имају три проста времена осим будућега, т.ј. садашње и два прошавша (1-во полупрошавше, које имају само несвршителни глаголи, н.п. ми купљасмо шљиве, кад он дође; ти пјеваше и т.д. а 2-го скоропрошавше, које имају сви глаголи, н.п. ми куписмо шљиве данас ваздан; он донесе; ја му реко и т. д.; ако још узмемо к овима и дјејствително причастије прошавшег времена, које се у нашем језику не говори без помагателног глагола сам (или јесам), онда ћемо имати три прошавша времена <...>” (исто, стр. LV). Ни футур, ни перфекат, наравно, не могу се сабити у ову схему, али је случај ипак интересантан као сведочанство о Вуковим настојањима да српску граматику конципира у складу са природом језика.

2) Друга већ утврђена тенденција – ка отворености за грађу из других језика – може се илустровати помоћу два детаља. (а) „Четврто склоненије” именица допуњено је обрасцем *среџеније–среџенија–среџенију* и *среџенија–среџенија–среџенијама*, очито ради апсорпције терминолошког материјала са неадаптираним морфолошким саставом типа *наклоненије, ѝричасџије, нарјечије* (исто, стр. XLI). (б) Поводом облика *сиџајући (сиџљући)*, Вук вели „да народ овакове ријечи у говору свагда узима као *gerundia*, н.п. оде играјући, пјева копајући, копа пјевајући, једе стојећи и т.д.; али би се у писању могле узети и за права причастија (као прилагателна имена), н.п. ѝграјџћџ, ѝграјџћџа, ѝграјџћџе; зашто је народ ђекоје узео и обратио у прилагателна имена, н.п. тџкџћџа вода <...>” (исто, стр. LX). Концепција „писања” које не одговара „говору” – иначе потпуно страна Вуковим погледима на књижевни језик – у ствари је корак у сусрет неопходним допунама књижевно-језичке норме да би прихватила туђице.

4. Обе се појаве о којима говоримо прилично добро огледају и у азбучнику *Рјечника*.

1) Слова *џ* и *х* Вук заправо употребљава, иако је речник прогласио искључивим пописом народнога речничког блага, а *џ* и *х* резервисао за „стране ријечи”.

а) „Под словом *ф* Вук је узбучио 63 речи” – констатовао сам ја у једном свом раду (исп. Р. Симић. *О нашем књижевном језику*. Никшић, 1991, 264) – „Неке од тих речи дају се, наравно, као побочна могућност, па Вук упућује на варијанту са *в*. Такве су *фаин* (в. ваин), *фајда* (в. вајда), *фалаге* и *фалаке* (в. валинка), *фалићи* [недостајати], *фалићи* (тј. хвалити), *фамилија*, *фай*, *фелер* (упућује на валинку), *фес* и *фесић*, *фигањ*, *филдиш*, *фини*, *фишиљ* и неке друге. У групи речи код којих нема упута на облик са *в* већи број носи ознаку припадности посебном стилу или регионалном речнику. Тако је *факља* обележена као ’стајаћа’ (овако Вук назива поетизме и њиме сличне речи) <...> Трећу групу чине речи којима Вук није додао никакву опаску <...> – турске речи: *фењер* (нема вењера као одреднице), *фереца*, *ферман* (и *фермене*), *Феџислам*, *филџан* (*вилџан* није унесен као одредница); [или европеизми и сл.]: *Француз*, *Француска*, *француски*, *францускиња*, *Фрушка Гора*, *фрушкогорац*, *фрушкогорски* (код слова *в* наведена је *Врушка гора*, али са ознаком ’в. фрушка’). Забележене су и речи (многе и са *в*): *Јефџо*, *каранфил*, *кафа*, *кафана*, *јојефџишинићи*, *јрофућкаји*, *ћеиф*, *чаршаф*, *шафран*, *шафраника*” (исто, 265).

б) Слово *х* „употребљава се врло ретко. Вук изоставља не само *ѧароха* или *ѧарока*, него и *ваздух*, *воздух*, *ваздук*, *вазду*, или *уздух*, *узду* <...> Но ипак, није се могло Вуку проћи да не употреби *х* никако <...>: *ах*, *архиђакон*, *архимандрит*, *архимандритов* и *архимандритски*, *ѧархиа* [!], *захвалићи*, *захваљивање* и *захваљиваји*, *ох*, *јроход*, *рахџ*, *ух*, *ех*, *џехмајџџор* и *џехмајџџоров*” (исто, 368–369).

2) Лексички састав Вукова *Рјечника* „носи изразиту физиономију лексике истински народног дијалекта који живи у сеоском амбијенту и богат је пре свега терминологијом из сточарства и земљорадње, као и свега што је у вези с тим”. Они „поједини други термини модерне цивилизације” који су „аустријским посредством <...> допрли до Србије” фреквентнији су само у појединим областима (П. Ивић, *Поговор*, у књ.: *Сабрана дела Вука Караџића*, XII, 155). Ван лексиконског дела, у тексту речника и техничким упутствима, нађене су бројне речи којих нема у азбучнику.

а) „Војни термини – за које П. Ивић утврђује да их у Рјечнику има у сразмерно високом броју – према нашем списку највећим делом су лексикографски обрађени, нпр. *кајетан*, *лаћман*, *џенерал*, *комендаџ*, *регементџа*, *оберлаћман*, *морски кайетан*, *јјешачки к.*, *џџража*, *војвода*, *сердар*, и унесени у азбучник. Од ових речи следеће нису узбучене: *орден*, *кавалер*, *баџалион*, *риџмајџџор*, *верховни*, *мајор*, *комџанија*, *команданџ*, *јоџољковник*”.

б) „Висок је постотак речи из религијско-духовничке сфере унесен у лексикон ’Рјечника’: *свеџџеник*, *миџројолиџ*, *свеџ* (поред *свеџџиљ*, и сл.), *владика* (као и *владичији* се и др.), *архимандрит* (па и *архимандритов*, *архимандритски* итд.), *моџији*, *јроџо*, *игуман*, *јој*, *н(амасџир)*, *ђакон* (и *архиђакон*). Вукову пажњу нису привукле речи *јреосв(еџџеник)*, *ѧкарх*, *ѧарох*, *јреј(оџобни)*, *јреч(асни)*, *јроџосинђел*,

честѿ(њејши), кайелан, бискупија, јеромонах, ѿсѿрижн(ик), богословија и још можда која <...>”.

в) „Следећу групу чине ’правни и административни термини’. Њих се у азбучнику нашао нешто мањи број: *сенаѿор, кнез, краљевски, јавни, двор, ћ(есарски), дворски, ѿлемениѿ, славан, госѿодар, азнадар, обор-кнез* (тј. *оборкнез*), *ѿисар, суд, авидиѿор, грађанин, варош, ѿровизор, ѿиѿиѿина, служба*. Следећим речима није се тамо нашло места: *благоуѿравиѿељ* (али Вук има *уѿравиѿељ*), *имѿераѿор, админисѿраѿор, ѿиѿуларан* (ни *ѿиѿула*), *совјеѿник, сѿаѿски, диѿиѿр(икѿи), консулѿор, надзираѿељ, вармеђа, асесор, верховни, ѿравиѿељсѿво, ѿиѿиѿенародни, секретѿар, ѿолномоѿиѿник, надзираѿељсѿво, акѿуар, бургермајсѿер, дирекѿор, комуниѿаѿи, делегацијални, адвокаѿи, граф, вице-биров* (уазбучен је *биров*), *ноѿар, ѿрисједаѿељ, фишкар, вице-ноѿар, ѿјелохранѿиѿељ, дворјанин* (у лексикону је *дворјанка*), *имѿераѿорски, иноѿѿрано дјело* (у обрту: *иноѿѿраних дјел*; у азбучнику је *ђело*), *окуажје, канцелисѿи*” (Р. Симић. *О нашем књижевном језику*, 228–229).

г) Свему овоме треба додати слој упадљивих научних термина којима се сам Вук служи у Граматици, а нема их у азбучнику (в. цитате).

Дакле, на једној страни је жеља да се изради лексикон народног језика, а на другој је диктат свакодневних културних потреба за ширим избором речи. На једној страни се норма књижевног језика прилагођава природном амбијенту народног језика – нормативни узус исто је што и иманентни дијалекатски, графијска норма максимално је прилагођена изговорној, а теорија тежи категоријалном систему језика који описује итд., – али на другој још увек се брине о месту страних речи, графијска норма прилагођава се донекле њиховом гласовном саставу (употреба *ф* и *х* углавном само за „стране ријечи”), граматички систем апсорбује неке „славенске” категорије итд.

Изједначујући у целини књижевни језик са народним говором, Вук је изједначио и књижевнојезичку норму с народним говорним узусом и постигао нешто што је врло ретко могуће у књижевном језику – ендогеност норме, тј. њену „природну” повезаност са иманентним законима саме језичке структуре. Али Вук се није до краја ослободио зависности од језичког наслеђа, па се у *Срѿском рјечнику* још осећају импулси са те стране, те норму донекле још увек чине бипартитном, а самим тим и нехомогеном.

2.4. ВУКОВ ДАЉИ РАД

1. Две тенденције, оштро сукобљене у *Срѿском рјечнику 1818*, касније крећу конвергентним правцима.

1) У *Првом срѿском буквару* (Беч, 1827) листа слова јавља се три пута: на првој је 31 знак, са *х, ф* и *ѿ* (последње „*nil sonat, sed r literae... syllabam facit*”); друга садржи 29 знакова, јер је у њу унесено *ф*, а *х* је изостало

(стр. 5); последња (на стр. 9) има све данашње словне ознаке наше. У тексту *Буквара* слово *х* Вук консеквентно изоставља (*арџија, иљада, ришћански, од својије сџари*, чак и у *Али* [Halle] итд.) – а *ф* пише (јавља се само у речима *Французи, Африка*).

2) У *Српским народним њословицама* (Цетиње, 1836) Вук уводи *х* „ђе му је гођ право мјесто (по етимологији)”. На тај начин је графика до краја стабилизована, а додатни лексички слој – у целини и потпуно је изједначен са основним.

2. На самом почетку својих размишљања о језику Вук увиђа да српски књижевни језик не може функционисати без страних речи, нарочито у образованијим круговима. За ширу публику намењене „књиге мораю писателњи Србски тако просто писати да их сваки, и најпростји селяк, кои читати зна, разумѣти може. А у новинама то ние нужно; ербо сваки кои чита новине, он разумѣва мало и угладњени език. И зато имаду право Г. учр. што гди кое нове, непознате у обштем у говору, рѣчи употребљаваю; но и то треба умѣрено да чине, и добро да гледаю, дали се оне рѣчи другѣје како у Народу не именују, пак онда е болје метнути ону свою рѣч, него туђу, или нову сковати” (Сабрана дела Вука Караџића, XII, 15). И када се одлучи за употребу страних речи, писатељ их мора „по Србљавати што се више може, да не стое из међу простји Србски рѣчи као јунад међу оваца” (исто, 17).

1) Кад се сукобио са проблемима у изградњи текста, Вук је морао и конкретним потезима да их разрешава. У преводу *Новог завјешта* – „трудю се да овај пријевод буде вјеран, каоно ти свето писмо, али што је могуће више да буде и нашијем чистијем народнијем језиком” (Грамм. и пол. списи, III/2, 263). „Доиста; што се језика тиче” – тврди Ђ. Даничић у приказу овог дела – „ово дјело Вуково може бити да припада међу најљепше пријеведе светог писма што их има. И то је лако разумјети; јер који преводе свето писмо они су највише богослови, којима је ако не једина а оно заиста главна брига шта ће у преводу своје казати; а Вуку, којему је живот језик народни, ласно се може мислити да је поред те брига, без које се и не може преводити свето писмо, иста толика брига и како ће шта казати. Тијем је Вук у историји хришћанске књижевности подигао српском језику споменик каквим се ријетко који народ може дичити, споменик који ће свагда вјерно јављати ученом свијету живи језик онога народа за који је писан” (цит. по: Љ. Стојановић. *Животи и рад Вука Сџ. Караџића*, 622).

2) Немамо разлога не веровати Даничићу. Али имамо разлога за сумњу да је Вук гледао искључиво како ће афирмисати народни језик у сировом виду. Јер сам аутор утврђује да је сем народних речи у преводу употребио и друге: а) 30 речи турских које се у народу говоре (*аждаха, амајлија, аџуван, бадава* итд.); б) „49 ријечи Славенскијех које се у народу не говоре, али се ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати” (*гонийељ, наказийељ, ревниийељ* и др.); в) „47 ријечи које су

од Славенскијех посрбљене” (*богоборац, богомрзац, богомрски* и сл.). Речи „*йосредник, йрирода, йосйојан* и *нейосйојан* по свој прилици прије ће бити Руске него праве Славенске (из црквенијех књига); али се и оне могу ласно помијешати с нашијем ријечима. *Госйољубив* и *госйољубије* ваља да су начинили наши књижевници, јер их ни у једном рјечнику нијесам могао наћи. *Госйољубив* може се помијешати међу наше ријечи, али *госйољубије* нема друштва међу њима, за то сам ја начинио *госйољубивосй*” – вели Вук и тиме нормативно дезавуише наставак *-ије* из *Срйске грамайишке*; г) 84 речи „нијесам чуо у народу да се говоре, него сам их ја начинио” (*викач, вребач, гудач* и др.) (Гра. и пол. списи III/2, 266–267; Р. Симић. *О нашем књижевном језику*, 201–203; Љ. Стојановић. *Живой и рад...*, 622).

3) Вуков „књижевнојезички модел створен је у ’Рјечнику’ по истим начелима по којима и замисао о скупљању и издавању народних умотворина” (Р. Симић. *О нашем књижевном језику*, 233). Модел књижевног језика који је реализован у преводу *Новог завјетја* више није идентичан са претходним: у њему се не оперише искључиво грађом, него и апстрактним обрасцима народног језика, и речи се прилагођавају тим обрасцима до оне мере која их оспособљава да се „ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати”.

3. Још 1820. Вук је, долазећи у додир са немачким схватањима о језику, покушавао да се пробије у апстрактније сфере језичких, боље рећи језикословних расуђивања. „За данашње наше списатеље најважније је и најнужније оно, што каже Виланд, да списатељ не треба да гледа, како ће угодити *вкусу* простоте (која ни сама не зна шта оће ни шта јој треба); него треба да пише онако, као што налази по своме уму да је право и потребно, и као што може пред ученим свијетом бранити” (Гра. и пол. списи, III/1, 96). Списатељ мора једнако имати пред очима „савршенство у своме ђелу <...> Он мора пазити и на најмање танкости језика, граматике и штила <...>: а) мора знати [склањати имена и] спрезати глаголе; б) мора знати по Српском синтаксису из ријечи разговоре састављати (још је оно најтеже за наше списатеље, будући да су на туђим језицима учили и на њима књиге једнако читају; али опет се ваља старати и трудити, колико је могуће, да се чува од туђега синтаксиса); в) мора имати тврду и постојану једнакост у писању ријечи” (исто, 99).

1) А 1845, вративши се томе проблему и томе схватању, Вук пише да „списатељ наш мора да се труди распознати чисти народни језик од онога, што се говори покварено; који тако узради, онај ће и по жељи мојој писати народнијем језиком, и по жељи нашијех језикоправитеља и језикоградитеља неће писати као што простота покварено говори, него ће имати књижевни језик” (Љ. Стојановић. *Живой и рад...*, 590). Сада више човек из народа није неприкосновени судија у језичким питањима и узор списатељу, већ граматичар има право да бира између говорника који говоре „просто” и оних који говоре „чисто”. А „чистота” се распознаје по говорној припадности и говорним особинама. Јер – „простота н.п. по Бачкој говори *ја вељаше*” уместо исправнога *ја вељах, йи вељаше* итд.

2) Још 1839. Вук је утврдио да је дубровачки говор, и уопште „господски” варијетет ијекавштине, она говорна средина којој придаје највише важности. Дубровачки су писци, међутим, „слабо пазили на разлику онијех слогова, који се изговарају као *је*, који ли као *ије*, него су све писали са *ие*”. Вук затим наставља: „У нас ја сам најприје почео писати тијем нарјечјем, и то по Херцеговачкоме говору; ово пак сада пишем по Дубровачкоме говору” (Р. Симић. *О нашем књижевном језику*, 354). Формулишући правила за „јужно нарјечје”, уз Бечки договор 1850, Вук додаје да би „грађански или господски говор јужнога нарјечја” – „требало узети за књижевни језик у свему народу нашем” (исто, 349, 358). Поменуће 1845. Вук се такође залаже за „јужно нарјечје” да буде књижевни језик, излаже своје аргументе за то, па завршава: „Коме пак ови узроци не помажу, онај нека пише нарјечјем, којим му драго, само нарјечја да не мијеша, и у осталоме нека се држи *ојћене љравилности*, пак ћемо оставити времену и опстојатељствима; или да нас у нарјечјима сложе, или да се једнако пише у свакоме” (исто, 357).

3) „Опћена правилност” – или једнообразност у граматичи и синтакси, и постојаност у писању речи – чине срж оних књижевнојезичких образаца којих се мора придржавати списатељ, и који се сада стављају у први план. Говорна основица одступа постепено у позадину. Вук додуше изјављује: „Осим ове опћене правилности *овај* се мој језик и по томе разликује од народнога говора по гдјекојијем крајевима, што пишем, н.п. *дијетје, дјецца, лијейо, љейоџа*; а народ гдјешто говори *детје, деца, лејо, лејоџа*, а гдјешто *дитје, диџа, лијо, лијоџа*” (Грам. и пол. списи, III/1, 186); али се он унеколико, и у неким детаљима, већ одликовао и од своје најуже основице – свога „јужног” говорног залеђа. Битно је у свему томе, и најважније, то – да норма постаје сасвом хомогена, што је условљено њеном ендегеном моноцентришношћу (коју је понела из везе са народним говорним узусом, задржавши је у чистом виду и после одвајања од њега) и структурним монизмом (без обзира на супстанцијалну хетерогеност, задржава моделативне системе народног језика). Наравно, све особености тек су у зачетку, и тек ће касније доба донети њихово нормативно сазревање.

Radoje SIMIĆ

DIE ENTSTEHUNG UND ENTWICKELUNG DER SEBISCHEN LITERATURSPRACHE

Zusammenfassung

Vuk St. Karadžić ist der Begründer unserer Literatursprache. Von Vuk wurde sie „serbisch” genannt, und serbisch profiliert. Als sich aber den Serbien andere Völker angeschlossen haben – politisch und kulturell – diente diese Sprache als gemeinsame Verkehrs- und Kultursprache. Sie wurde gleichzeitig auch normiert, was dazu führte, daß sie von verschiedenen Seiten beeinflusst worden war, was wiederum zu ihrer ungleichmäßigen Entwicklung führte.

